

حق مؤلف و استفاده منصفانه در عصر اطلاعات الکترونیکی^۱

نوشته سندی نورمن^۲

ترجمه علیرضا بهمن آبادی^۳

چکیده: مفهوم کلی استفاده منصفانه در ارتباط با نیازها را می‌بایست در بافت جهانی چیزی که در سازمان جهانی مالکیت معنوی آمریکای شمالی، و اتحادیه اروپا در حال روی دادن است، دید. ایفلا بیانیه وضعت حدس خود را درباره حق مؤلف صادر کرده و همچنین در حد همکاری نزدیک با طرح حتمشی استفاده‌کننده از حق مؤلف در اروپا برای دستیابی به نوعی اجماع در مورد مسائل اصلی مربوط به استفاده از مواد مشمول حق مؤلف است. این فرایند، فرایندی جاری است که نیاز به تلاش قابل توجه برای پیگیری آن و هماهنگ کردن فعالیت‌ها و نگرش‌های کتابداران دارد.

مقدمه

با وجود آنکه این مقاله درباره حق مؤلف و استفاده منصفانه است، ولی فکر می‌کنم لازم است این موضوع را گسترده‌تر دیده و برخی از تهدیدهای متصور را در ارتباط با استفاده منصفانه شرح کنیم و به معرفی "بیانیه دیدگاه ایفلا نسبت به حق مؤلف در محیط الکترونیکی"، پردازیم، چراکه بیانیه مزبور با کاری که در مورد "خط‌مشی" استفاده‌کننده از حق مؤلف در اروپا^۴ صورت گرفته است، ارتباط دارد.

1. Copyright and fair use in the electronic information age. 2. Sandy Norman

^۳ آدریسس اوسد مرکز اطلاع‌رسانی و خدمات علمی جهادسازندگی

4. European Copyright User Platform (ECUP)

■ فصلنامه کتاب، پاییز و زمستان ۷۷

سازمان جهانی مالکیت معنوی^۱

قوانین مالکیت معنوی مبتنی بر حقوقی هستند که توسط قراردادهای بین‌المللی تصویب می‌شوند. قرارداد برن مهمترین قراردادی است که ابتدا در سال ۱۸۸۶ تدوین شد اما از آن پس مفصلاً بازنگری گردید و در هر بازنگری دامنه حمایتی آن افزایش یافت. سازمان جهانی مالکیت معنوی قراردادهای مهم حق مؤلف را مدیریت می‌کند.

براساس قرارداد برن، کشورهای امضاءکننده می‌توانند در مواردی خاص مثلاً برای اهداف آموزشی یا استفاده شخصی، مادامی که به ضرر دازنده حق مؤلف نیست، استثنائاتی را برای نسخه‌برداری قائل شوند. بیشتر کشورها چنین استثنائاتی را در قوانین و مقررات حق مؤلف خود در نظر می‌گیرند. برای مثال در انگلستان، ما "رفتار منصفانه"^۲ و حقوق انحصاری ویژه‌ای را داریم که به کتابداران اجازه نسخه‌برداری می‌دهد؛ این کار در ایالات متحده "استفاده منصفانه" نامیده می‌شود. برخی از کشورها نیز نسبت به کاربر گشاده دست‌تر هستند. جملگی اینها بستگی به اهداف اقتصادی یا فرهنگی هر کشور دارد.

قوانین و مقررات ملی

ما اکنون در عصر ارقام به سر می‌بریم و بسیاری از کشورها از قبل شروع به تهیه پیش‌نویس قوانین و مقررات مالکیت معنوی که فن‌آوری رقمی را هم در بر بگیرد کرده‌اند. این امر بسیار حائز اهمیت است که صدای کتابدار مبنی بر اینکه حقوق یا مزایای اعطایی به کتابخانه‌ها به شکلی ادامه یابد شنیده شود چرا که اکنون بیم از دست رفتن آنها هست.

ایالات متحده امریکا بیانیه سبز و متعاقباً بیانیه سفید خود را در مورد زیر ساخت‌های ملی اطلاع‌رسانی کشورشان منتشر کرده و اکنون در حال تصویب قوانین جدیدی است که کتابداران را در نسخه‌برداری محدود می‌سازد. اتحادیه اروپا نیز بیانیه سبزی را تهیه کرد. که هر چند قائل به اهمیت کتابداران است، اما به نظر می‌رسد که نیازشان را به گزارش تکمیلی کاملاً نادیده می‌انگارد. بسیاری از صاحبان حق مؤلف، و عمدتاً ناشران، هیچگاه از استثنائات مربوط به کتابخانه‌ها اظهار رضایت نکرده و عملاً اظهار می‌دارند که فکر نمی‌کنند که این استثنائات باید به عصر رقمی هم کشیده شود.

در بیست و پنجمین نشست کنگره انجمن بین‌المللی ناشران که در سال ۱۹۹۶ در بارسلون برگزار شد، قطعنامه‌ای تصویب گردید که در واقع اظهار می‌داشت که چون محیط رقمی و آنالوگ

با یکدیگر متفاوت هستند، تمامی اشکال استفاده از آثار دارای حق مؤلف که با بهره‌برداری متعارف از چنین آثاری در تضاد است باید به کناری گذاشته شود^(۱). نماینده دیگر ناشران، یعنی چارلز کلارک، گفته است که چنین استثنائاتی "منسوخ شده‌اند و باید کاملاً به دور انداخته شوند"^(۲).

ما با چالش بزرگی مواجه هستیم که تنها با درک موقعیت یکدیگر و همکاری با هم حل خواهد شد. بسیاری از خدمات ما که مبتنی بر اجازه دولت‌ها در مورد استثنائات استفاده عادلانه هستند، در معرض تهدید قرار دارند.

در بسیاری از کشورها گروه‌های فعالی وجود دارند که در تلاش برای بدست آوردن حق دستیابی رقمی هستند. کنفرانس استفاده منصفانه در ایالات متحده به طور منظم برای بحث درباره این مسائل تشکیل می‌شود. در اروپا "خطمشی استفاده‌کننده از حق مؤلف در اروپا" کوشش می‌کند تا به تدوین اجازه‌نامه استاندارد قابل قبولی برای مؤلفان، ناشران، و کاربران برای نسخه‌برداری الکترونیکی پردازد. در این مورد توضیح بیشتری خواهم داد.

کمیته متخصصان

کمیته متخصصان سازمان جهانی مالکیت معنوی به مدت چندین سال دربارهٔ مقاله‌نامه‌ای احتمالی برای قرارداد برن - در واقع بازنگری دیگری از آن - بحث کرده و کمیته موازی دیگری نیز ابزار جدیدی را پیشنهاد نموده است تا از اجراکنندگان و تولیدکنندگان صفحات موسیقی حمایت بیشتری به عمل آورد. این مباحث احتمالاً باعث تهیه دو معاهده شده که در کنفرانسی دیپلماتیک مورد تصویب قرار گرفته است.

سازمان جهانی مالکیت معنوی تحت فشار زیادی قرار دارد تا به حل مسائلی که ناشی از تأثیر فن‌آوری رقمی است کمک کند. صاحبان حق مؤلف ترس خود را از تصاحب مالکیت معنوی‌شان از سوی برخی از کشورهایایی که صداقت چندانی ندارند یا دارای "حمایت نامناسب" هستند، ابراز می‌دارند. آنان از سرقت گسترده انتشاراتی هراس داشته و در نتیجه طرفدار تقویت قوانین حق مؤلف هستند.

به مدت یک سال هر کسی کم و بیش می‌دانست که مقاله‌نامه جدید برن مشتمل بر چه مطالبی است، اما به ناگهان در آخرین نشست کمیته متخصصان جوامع اروپایی و ایالات متحده طرح‌های پیشنهادی جدیدی را برای مقاله‌نامه برن منتشر کردند.

طرح‌های پیشنهادی، حق تولید مجدد، حق برقراری ارتباط با خواننده، و تدابیر حفاظت فنی را مطرح می‌سازند. در مورد حق تولید مجدد، جوامع اروپایی و اعضای آن پیشنهاد می‌کنند که:

ذخیره دائم یا موقت اثری که تحت حمایت است در هر رسانه الکترونیکی با توجه به مفاد (۱) ۹ قرارداد برن تولید مجدد محسوب می‌شود. این امر شامل کارهایی از قبیل انتقال اثری از حافظه رایانه یا انتقال به آن می‌باشد.

این امر نشان می‌دهد که کتابخانه نه تنها برای ذخیره آثار الکترونیکی بلکه حتی باید برای ارسال مقالات از طریق دورنگار هم اجازه داشته باشد.

در مورد حق برقراری ارتباط با خوانندگان پیشنهاد شده است که:

مؤلفان آثار ادبی و هنری از داشتن حق انحصاری اختیار برقراری ارتباط با خوانندگان آثارشان، از جمله آنکه آثار خود را از طریق وسایل با سیم و بی سیم در اختیار خوانندگان خود قرار دهند، به ترتیبی که خوانندگان از مکان در زمانی که شخصاً از سوی آنان انتخاب می‌شود به این آثار دسترسی داشته باشند.

به نظر می‌رسد این بدان معنی است که هر بازبینی از راه دور اثر هنری و ادبی، موضوع کسب اجازه از دارندگان حقوق خواهد بود. حقوق استفاده‌کنندگان تحت قانون حق مؤلف (استفاده منصفانه، سروکار داشتن منصفانه)، کاربردی در حق برقراری ارتباط با خوانندگان ندارد. این حقوق تنها در مورد حق تولید مجدد به کار می‌رود. خوشبختانه، بسیاری از نمایندگان دولتی در آن نشست فکر کردند که این پیشنهادات بسیار دست نیافتنی است و نیاز به بحث بیشتر توسط کمیته متخصصان دارد. ولی ما نباید به خود مغرور شویم. مقاله‌نامه برن در کنفرانس دیپلماتیک ۲-۲۰ دسامبر ۱۹۹۶ تصویب خواهد شد.

دیدگاه ایفلا

از مدت‌ها پیش تاکنون ایفلا در حال تهیه بیانیه‌ای بوده است که دیدگاهش را در مورد حق مؤلف در محیط رقمی مطرح کند. تهیه این بیانیه مدت زیادی است که به طول انجامیده است چرا که مانند تمامی بیانیه‌های بین‌المللی، باید دیدگاه‌های ملی را در نظر بگیرد. شاید چنین بیانیه‌ای چندان مطلوب نباشد ولی ما آن را مبنایی برای بحث با نمایندگان صاحبان حق مؤلف و همین‌طور چیزی می‌دانیم که اعضای ایفلا می‌توانند هنگام مذاکره دولت‌هایشان با قانونگذاران با هدف تقلیل حقوقشان استفاده کنند. این بیانیه از قبل بلوایی را در میان جامعه نشر بوجود آورده است. قطعنامه انجمن بین‌المللی ناشران که در بالا ذکر کردم در پاسخ به نسخه دستنویس این بیانیه ارائه شد.

ما معتقدیم که کتابداران عامل اساسی دستیابی به اطلاعات الکترونیکی هستند. لازم است این نقش حفظ شود و گسترش یابد. ما بر این باوریم که مزایای فن‌آوری‌های نوین باید در اختیار

همگان قرار گیرد و اطلاعات نیز صرفنظر از شکل آن باید برای همه کس دستیاب باشد. حمایت از قانون حق مؤلف برانگیزاننده فعالیت ذهنی است، اما نباید مانع از دسترسی به اطلاعات و اندیشه‌ها گردد. هر چند ما از این نکته آگاهیم که حجم زیادی از اطلاعات به ناچار قیمت‌گذاری خواهد شد ولی اندیشه‌های نهفته در اطلاعاتی که به شکل الکترونیکی هستند نباید فقط در اختیار آن عده‌ای قرار گیرد که توانایی مالی دارند. بدون پیشداوری نسبت به منافع مشروع دارندگان حق مؤلف، ما بر این اعتقادیم این امر باعث شکاف هر چه بیشتر غنای اطلاعاتی و فقر اطلاعاتی خواهد شد مگر آنکه کتابداران و کاربران‌نهایی حقوق روشنی داشته باشند.

طرح خط‌مشی کاربر حق مؤلف در اروپا

طرح خط‌مشی کاربر حق مؤلف در اروپا برخی از اصول بیانیه دیدگاه ایفلا را در برمی‌گیرد و آنها را به منصفه عمل می‌گذارد.

برای اولین بار در سطح اروپا کتابخانه‌ها به سازماندهی خود پرداخته و در بحث با مؤلفان، ناشران انجمن‌های گردآورنده درباره استثنائات کتابخانه‌ها تحت عنوان حق مؤلف برای استفاده از اطلاعات الکترونیکی رهبری را بدست گرفته‌اند.

در میان کتابداران راجع به کاری که مجازند برابر قانون حق مؤلف با اطلاعات الکترونیکی انجام دهند ابهامات زیادی وجود دارد. عامل پیچیده این است که مؤلفان و ناشران هنوز نگرانی زیادی در مورد از دست رفتن کنترل حق مالکیت معنوی‌شان دارند و اجماعی نیز مبنی بر اینکه به کتابداران اجازه چه کاری را بدهند وجود ندارد.

اولین گام در شناسایی مشکلات حق مؤلف، که فن‌آوری‌های نوین برای کتابخانه‌ها ایجاد می‌کنند، از سوی کمیسیون اروپا برداشته شد. آنها جهت هماهنگی، نشستی در نوامبر ۱۹۹۳ در لوکزامبورگ برگزار کردند. در این نشست برخی از مسائل و مشکلات مهم مطرح شد که لازم بود حل شوند. در آنجا مشخص گردید که کتابداران با توجه به قانون حق مؤلف در وضعیت نامطلوب اطلاعاتی آشکاری به سر می‌برند.

دفتر انجمن‌های کتابداری، اطلاع‌رسانی، و سندداری اروپا^۱ کمک‌هایی را ارائه کرده و هزینه یک سال طرح خط‌مشی کاربر حق مؤلف در اروپا و انجام فعالیت آگاهی‌رسانی حق مؤلف برای کتابداران را متقبل شده است. طرح ECUPI در اکتبر ۱۹۹۴ آغاز گردید. این مجموعه از ۳۸ عضو دائم دفتر انجمن‌های کتابداری اطلاع‌رسانی و سندداری اروپا تشکیل می‌شود. کمیته تدارکاتی

خاصی برای هماهنگی و ارزیابی نتایج این پروژه تشکیل شده است.
در بخش زیر نتایج پروژه اصلی ECUP بیان و سپس پروژه بعدی آن یعنی ECUP+ معرفی می شود:

ECUPI

اهداف پروژه ECUPI عبارت بودند از:

- آگاه ساختن کتابداران و اطلاع رسانی از حق مؤلف؛
 - شناسایی مسائل حق مؤلف در خدمات الکترونیکی؛
 - به بحث گذاشتن این مسائل با ناشران بزرگ تر؛
 - تنظیم آئین نامه عملی مناسب برای استفاده از اطلاعات الکترونیکی؛
- برای هماهنگ کردن افزایش آگاهی و تشخیص شناسایی مسائل حق مؤلف، ۱۴ کارگاه آموزشی در کشورهای عضو اتحادیه اروپا و یکی هم در نروژ برگزار شد.
- وضعیت کتابخانه مبتنی بر اصول زیر است:

- هدف کتابخانه تضمین دسترسی استفاده کنندگان به حداکثر میزان اطلاعات است؛
- حق مؤلف از حقوق قانونی دارندگان این حقوق حمایت می کند، با این وجود باید مانع پیشرفت های فنی یا دسترسی به اطلاعات گردد؛
- کتابخانه ها مایلند این ذهنیت غلط را که آنان نمی خواهند در شرایطی مشخص بهای معقول اطلاعات مشمول حق مؤلف را پردازند، از بین ببرند؛
- خدمات کتابخانه مکمل فعالیت های ناشران است نه رقیب آنان - نباید فراموش کرد که ما به گسترش محصولات آنان کمک نیز می کنیم؛
- کتابخانه ها مایلند حفاظت های فنی و قانونی را برای اطاعت از محدودیت های قانونی به مرحله اجرا بگذارند.

ما تمام تلاش خود را برای تشویق استفاده کننده هایمان برای احترام به حق مؤلف انجام می دهیم، اما هنگامی که اطلاعات به دست کاربران نهایی رسید نمی توانیم مسئول تصمیمات آنان هم باشیم.

چیزی که کتابخانه مایل است انجام دهد این است که بتواند موادی که قبلاً در تملک کتابخانه بوده است را به شکل رقمی داشته باشد. شکل رقمی این مواد به صورت تجاری در دسترس نیست. بنابراین کتابخانه ها در رقابت تنگاتنگ با حقوق ایجادکنندگان این مواد برای نظارت بر بهره برداری معقول از آثارشان قرار نمی گیرد. به عبارت دیگر یعنی استفاده منصفانه از آثار.

به محض رقمی شدن این اطلاعات، کتابخانه باید بتواند از آنها برای فعالیت های داخلی و

فراهم آوردن دسترسی برای استفاده کنندگان استفاده کند.

دسترسی بستگی به عقد موافقت‌نامه‌ای میان کتابخانه و استفاده کنندگان دارد: آیا گروه کاربران نامحدود هستند یا محدود، ثبت‌نام کرده‌اند یا نه، داخل محل هستند یا خارج محل، برخی از استفاده‌ها برای کاربران رایگان و برخی دیگر دارای هزینه خواهند بود.

این بحث‌ها در جولای ۱۹۹۵ با نمایندگان ناشران روی داد. نتایج این مباحث اشتیاق نان را به ادامه گفت‌وگو با کتابداران، نه براساس ضوابط حرفه‌ای خوب بلکه توسط قراردادی نمونه، نشان داد. احساس کمیته راهنما این بود که این نشست و بحث‌های مربوط به جدول مزبور اولین گام در مسیر صحیح است. طرح ECUP1 در اکتبر ۱۹۹۵ به پایان رسید.

طرح ECUP+

به منظور ادامه مباحث فوق، دفتر انجمن‌های کتابداری، اطلاع‌رسانی و سندداری اروپا در کسب منابع مالی برای ادامه پروژه ECUP به مدت سه سال موفق بود. این پروژه در ژوئن ۱۹۹۶ آغاز گردید. مفهوم ECUP+ کم‌وبیش همان است. وجه جدید آن ایجاد مرکزی^۱ برای مسائل و مستندات حق مؤلف است.

این پروژه با ۵ بسته‌کاری^۲ سازماندهی شده است:

بسته کاری ۱. وضعیت کتابخانه‌ها در مورد خدمات الکترونیکی

نشست‌های بیشتری با نمایندگان سازمان‌های دارنده حقوق و انجمن‌های گردآورنده برگزار خواهد شد.

بسته کاری ۲. افزایش آگاهی رسانی

کارگاه‌هایی در کشورهای اتحادیه اروپا برای استمرار آگاه ساختن کتابداران از حق مؤلف و آشنایی با وضعیت کتابخانه‌ها و نتایجی که تاکنون با صاحبان حق مؤلف و انجمن‌های گردآورنده حاصل شده است برگزار خواهد شد.

بسته کاری ۳. کانون مرکزی حق مؤلف

کانون مرکزی حق مؤلف ایجاد شده است تا سیاهه مباحث تعدیل شده در مورد مسائل حق

مؤلف اروپا؛ ارایه مشاوره رایگان، فراهم آوردن، دسترسی به اسناد، قوانین و مقررات در دست تهیه حق مؤلف در اروپا از طریق شبکه جهانی وب را شامل شود. هدف این قانون مرکزی فعالیت به عنوان مرکزی برای پیشرفت‌های حق مؤلف در اروپا است. این سیاهه قبلاً به شکل عملیاتی در آمده است.

بسته کاری ۴. توصیه‌های قانونی به کشورهای اروپایی

کمیته راهنما پس از بحث با دارندگان حق مؤلف و انجمن‌های گردآورنده، جهت تعریف توصیه‌های قانونی برای وضعیت خدمات الکترونیکی کتابخانه که برای مذاکره با قانون‌گذاران ملی مورد استفاده قرار می‌گیرد، جلسه‌ای خواهد داشت.

کمیته راهنما چندین بار به طور جداگانه با گروه‌های مختلف دارندگان حق مؤلف برای بحث در مورد وضعیت کتابخانه و عبارت‌های نمونه برای کسب اجازه جلسه داشته است.

نتیجه

ما نه تنها در اروپا که حتی در سایر کشورها در موارد زیر نیاز به متقاعد کردن دولت‌های خود و دارندگان حق مؤلف داریم.

- کتابداران واسطه‌های مسئولی میان دارندگان حق مؤلف و کاربران‌نهایی و احترام حق مؤلف هستند.

- اینکه ما گروهی کاربر مسئول هستیم که حق مؤلف را جدی می‌انگاریم.

- اینکه ما از طریق آموزش کاربران و فراهم آوردن دروازه‌ای به منابع در موقعیت مهمی برای

تسهیل جریان اطلاعات در داخل و در میان تمامی بخش‌های جامعه قرار داریم.

کتابداران تسهیل‌کنندگان مؤثر جریان اطلاعات هر جامعه‌ای هستند. بدین جهت، احساس

می‌کنیم که کتابداران با همکاری کامل، حمایت موفق از منابع دارای حق مؤلف را به طور فعال

یاری خواهند داد.